

PANTÜRKÇÜLÜK: KAFKAS İTTİHAD VE TERAĞKÎ FIRKASI VE PROTOKOL METNİ

Erdal AYDOĞAN*

Özet

Fransız İhtilali ile başladığı kabul edilen milliyetçilik ideolojisi, bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de kendini kuvvetli bir şekilde hissettirdi. Büyük devletlerin hem Osmanlı Devleti hem de Türk dünyası üzerinde oynamak istedikleri oyunlara karşı bir refleks olarak da Türkçülük fikri ortaya çıktı. I. Dünya Savaşı yıllarında Türkçülük fikri Osmanlı Devleti'nin resmi ideolojisi oldu. Özellikle Rusya'nın Türk dünyası ve Kafkaslar üzerindeki faaliyetlerine karşı Osmanlı İttihad ve Terakki Fırkası bu coğrafyalarda da büyük bir devlet olmanın gereği olarak varlık mücadelesi verdi. Bunun en somut örneği de hem isim, hem de amaç birlikteliği ekseninde oluşturulan Kafkas İttihad ve Terakki Fırkası'dır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Türkçülük, Müsavat Partisi, Ziya Gökalp, Fethi Ali Bey.

Abstract

Nationalistic ideology, which is said to have emerged with the French Revolution, made itself felt strongly in the Ottoman State as it did all around the world. Turkism appeared as a reflex against the political games the great states wanted to play on the Ottoman land, and the Turkish world. Turkism became the formal ideology of the Ottoman State during the 1st World War. The Ottoman Party of Union and Progress struggled against the political activities of Russia over the Turkish World and Caucasus, and tried to survive in the mentioned geographies. The most significant result of these struggles is the Caucasus Party of Union and Progress, established with a similar name and intention.

Key words: The Caucasus, Turkism, Equality Party, Ziya Gökalp, Fethi Ali Bey.

Giriş

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e hemen her kesimin en çok bildiği ve kullandığı kavramlardan biri "Dış Türklerdir". Tatar, Kazak, Türkmen, Özbek, Kırgız, Azeri gibi Türk grupların önemli bir kısmı Çarlık Rusya'sının asırlar süren hegemonyası altında yaşamak zorunda kaldı. Bu grupların büyük sıkıntılar yaşadıkları bilinmektedir. Rus yönetimlerinin Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma çabaları ise Türk gruplarının yaşadıkları diğer sıkıntılarında daha da önemli oluyordu. Rusların bu tarz uygulamalarına Türk halklarının tepkileri gecikmedi. Özellikle İslamcı ve Türkçü tepkiler bu halklar arasında makes buldu.¹

İslamcılık için ortam doğaldı ve Osmanlı Devleti'nin o günkü ideolojik zemini de bu hareketlere ivme kazandırıyor. Türkçülük fikri ise belli kişiler ve Kırım, Kazan, Azerbaycan gibi Rusya'nın etkisinin çokça hissedildiği bölgelerde kendini gösterdi. Batı'da ortaya çıkan ve XIX. yy'da ulusal hareketlerin ortaya çıkmasını sağlayan ulus fikri öncelikle Batıyı tanıyan ve oradaki fikirlerle tanışan aydınlar arasında taraftar topladı ve Ceditçilik usulleriyle yenilikler yapıldı. Özellikle Azerbaycan, Kırım, Kazan gibi merkezlerde biçimlenen fikirler yeni bir aydın prototipi meydana getirdiği gibi Avrupaî değerlerin de taşıyıcısı oldukları görüldü.

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü ERZURUM, erdalaydogan@atauni.edu.tr

¹ Jacob M. Landau, Pantürkizm, Çev. Mesut Akın, İstanbul, 1999, s.17-18.

Bu aydınlar yaşadıkları toplumlara siyasi, sosyal, kültürel bir hareketlilik getirdi. Özellikle Azeri aydınlar kendi toplumlarında bu hareketliliği sağladıkları gibi Rusya’da ve Osmanlı Devleti’nde de ortaya koydukları fikirlerine güçlü bir zemin buldular.² Bu da Osmanlı Devleti’nde dış Türkler algısının ortaya çıkmasına neden olacaktır.

A- Osmanlı Devleti’nde Dış Türkler Algısının Ortaya Çıkması

Osmanlı Devleti, bünyesinde çok sayıda dinî ve etnik unsuru asırlar boyunca bir arada yaşatabilme becerisi gösteren devletlerden biriydi. Bu anlayışın ortaya çıkmasını Lewis, şu düşünceye bağlamaktadır: «Osmanlıların hiç bir ırkî mağrurlukları ve kapalılıkları sarf Türk neslinden olma üzerinde hiç bir ısrarları yoktu.»³

Fransız İhtilali’nin getirdiği milliyetçilik düşüncesi kısa zamanda Avrupa’da etkisini gösterdi. Osmanlı Devleti’nde ise önce Hristiyan unsurlarda, sonrada Müslümanlar arasında bir çekim alanı yarattı. Sırların özerklik elde etmeleri ve Yunanlıların çok erken bir zamanda bağımsızlıklarına kavuşmaları, diğer unsurlar üzerinde de etkili oldu. Mesela “1880’lerde Mısır’da yapılan mitinglerde göstericilerin “Kahrolsun Türkler, Yaşasın Araplar” şeklinde sloganlar kullandıklarını arşiv vesikalarından öğreniyoruz”. Böylece azınlıkların gelinen noktada kendi kimliklerini tanımlarken kullandıkları argümanların yerini milliyet kavramı aldı. Unsurlar arasındaki bu gelişmelere rağmen devletin asli unsuru olan Türkler arasında ise milliyetçilik şimdilik uzak bir düşünceydi. Türkler, daha çok devletin birliği için çalışmaktaydı. Bunun aksi ise yıkılışı hızlandırabilirdi.⁴

Milliyetçilik akımı etkisini önce yurt dışında yaşayan Türkler arasında gösterdi. Özellikle Rusların zulmü altında yaşayan Türkler, kendilerine reva görülen politikalara karşı Türk kimliğine sarılmışlar ve bunu bir özgürlük mücadelesi olarak algılamışlardı. Ayrıca, milliyetçilik düşüncesi Rusların Batı’ya daha açık olmalarından dolayı diğer gruplar gibi Türklerin de daha çabuk benimsemelerini etkilemiştir.⁵

Türkçülük fikri Sina Akşin göre; “dil, edebiyat ve tarih alanındaki çalışmalarla başlatılmaktadır. Bu çalışmaların birçoğu Avrupa’daki Türkolojinin doğuşu ve gelişmesi ile ilgilidir. Abel Remusat, Silvestre de Sacy, Deguignes, Arthur Lumley Davids gibi isimler anılabilir. Leh dönmesi Mustafa Celalettin Paşa’nın, Leon Cahun’un eserleri, Arminius Vambery’nin eser ve temasları etkili olmuştur. Fuat ve Cevdet Paşaların Kavaid-i Osmaniye (1851), Ahmet Vefik Paşa’nın Lehçe-i Osmanî, Hikmet-i Tarih, Süleyman Paşa’nın Tarih-i Alem, Türkçe Saif, Şeyh Süleyman Efendi’nin Lügat-ı Çağatay, Şemsettin Sami’nin Kamus-ı Türkî gibi eserleri Türklük

² Mehmet Karakaş, Türk Ulusçuluğunun İnşası, Ankara, 2000, s.42-44.

³ Bernard Lewis, Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çev. Metin Kıratlı, 2.bs, Ankara, 1984, s.7.

⁴ Şükrü Hanioğlu, “Türkçülük”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, c.3, İstanbul, 1985, s.1394-1395; Erdal Aydoğan, “II. Meşrutiyet Dönemi ve Fikir Hareketleri”, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi I, (Edit) Asaf Özkan, Erzurum, 2011, s.70.

⁵ Aydoğan, “II. Meşrutiyet Dönemi ve Fikir Hareketleri”, s.70-71.

bilincini yaymışlardır”.⁶

Türkçülük fikrinin bir “kimlik” sorunu olarak algılanması II. Meşrutiyetle oldu. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ortaya çıkması bir çok alanda yaptığı ve yaptırdığı çalışmaları bu fikrin gelişmesini hızlandırdı. Yusuf Akçura’nın “Üç Tarz-ı Siyaset”i ve Ziya Gökalp’in “Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak” şeklinde idealize ettikleri görüşleri Türkçülüğün en önemli kaynakları oldu. Meşrutiyetin ilanıyla 7 Ocak 1909’da Türk Derneği’ni, 31 Ağustos 1911’de Türk Yurdu Cemiyeti’ni, 25 Mart 1912’de Türk Ocağı gibi teşkilatların hayata geçirilmesi, Türkçülük alanında atılmış çok önemli adımlardı.⁷

Müslüman unsurlar arasında da ortaya çıkan milliyetçilik gibi ideolojik gelişmeler Osmanlıcılık ve İslamcılık fikrinin itibar kaybına buna karşılık Türkçülük fikrinin ise bir adım daha öne çıkmasını sağladı. İttihat ve Terakki Fırkası ile devletin ideolojisi olan Türkçülük fikri, Osmanlı Devleti’nin itici gücü oldu. Ayrıca, bu süreçte İslamcılar, Osmanlıcılar ve Garpcılarla yaşanan tartışmalarda Türk düşünce hayatına büyük zenginlik kattı.

Bu ortamda oluşan olumlu havayla yeni örgütlenmelere gidildi ve önemli çalışmalar başlatıldı. I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası ortamda gelişen Pantürkçü fikirler sadece ülke içinde Türkler arasında taraftar bulmadı, aynı zamanda Türk dünyasında da kendini gösterdi. Fırka’nın, başta Kafkasya olmak üzere Kırım, Azerbaycan gibi Türk diyarlarının sorunlarıyla da ilgilenmeye ve buralarda da komiteler şeklinde örgütlenmeye başladığı görülür. Fırka bu ilgisini henüz iktidar olmadığı 1906-1907 yıllarında da gösterir.⁸ Fırka/Cemiyet, inandıkları düşüncelerini Paris’ten Bosna-Hersek’e, Hanya’dan Kızanlık’a, Bulgaristan’dan Kafkasya’ya, Kıbrıs’tan Gence’ye vs. kadar bütün Türk ve İslam coğrafyasına nüfuz edebilmek için etkili çalışmalar yaptıkları görülür. Bu temaslara bir örnek vermek gerekirse; 22 Teşrin-i Sani 1906’da Paris’ten Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti adına Dr. Nazım ve Dr. Bahaeddin imzalı “Kafkas Müslüman Kardeşlerimize” hitabıyla çok önemli bir yazı kaleme alınır. Bu yazıda şu ifadeler dikkat çekicidir; “Uhuvvet-namenizi aldık. Cemiyetimizin huzurunda okuduk. Hukûk-ı İslamiyye ve milliyenin müdafaası için Kafkasya’nın her köşesinde cemiyet-i ilmiyye ve siyasiler teşkil ettiğimizi, mekatib ve neşriyyatınızda Osmanlı Türkçesini kabul eylediğinizi, münasebatınızı teyid için Avrupa’ya vekiller göndermek olduğunuzu cemiletten alkışladık.”⁹

⁶ Sina Akşin, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, Yakınçağ Türkiye Tarihi (1908-1980), Haz. Sina Akşin-vd, c.I, Milliyet Yayınları, İstanbul,(Tarihşiz), s.47.

⁷ Aydoğan, “II. Meşrutiyet Dönemi ve Fikir Hareketleri”, s.71.

⁸ Landau, Pantürkizm, s.69.

⁹ Bu yazıyla dikkat çekmek istedikleri noktalardan birisi şudur: “Kafkasya’da hatta bütün Rusya’da bütün İslamların bir noktada ittihadına gayret etmeli, komşularımızın Dağıstanlılar, Çerkesler,, cengaver, cesur adamlardır. Fazla silah istimalini de pek güzel bilirler.Cümlenizin Müslüman olduğunuzu öne sürerek düşman-ı dininiz olan ihtilalci Ermenilerin yalnız Kafkasya’daki Müslümanlara ve Osmanlı memleketlerindeki din kardeşlerimize ve saltanat-ı İslamiyyeye ettikleri fenalıkları birer birer sayınız.Ermenilerin Şiilik-Sünnilik meselesini karıştıracaklarına şüphe yoktur. ..” Filiz Cengiz, Dr. Nazım ve Bahaeddin Şakir’in Kaleminden İttihat ve Terakki Cemiyeti (1906-1907), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997, s.115-116

1912-1913 yılları Jön Türkler ve savaş öncesi Osmanlı Devleti için çok önemliydi. 1912 ara seçimlerinin kaybedilmesi İttihat ve Terakki için iktidarı denetiminin de kaybedilmesi anlamına geliyordu. Bu gelişmeler sonucunda yaşananlar 1913'te İttihat ve Terakki'nin bir darbe ile iktidarı yeniden kontrolüne almasıyla sonuçlandı. İşte bu tarihten itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti/ Fırkası o gün cari olan İslamcılık ve Osmanlıcılık gibi fikirlerden vaz geçerek Türkçülük ekseninde ideolojik bir dönüşüm yaşamaya başladı.¹⁰ Bu dönüşümün izleri cemiyetin daha önceki kongrelerinde de görülmektedir. Mesela 1910'daki kongresinde Türkler arasındaki birliklilik çağrısı, tüm okullarda Türk dilinin kullanılması kararları, 1911 kongresinde alınan gizli kararlarda Türk ve Müslüman coğrafyada Türklerin örgütlenmesi, özellikle Rusya ve İran'da İttihat ve Terakki şubelerinin açılması istendi. Ancak Pantürkçü çalışmalar 1913 yılındaki kongresinde daha kuvvetli vurgulanarak bu yönde faaliyetlerin yürütülmesi istendi. Savaş süresince de bu gibi faaliyetler daha da belirgin hale geldi.¹¹ Teşkilat-ı Mahsus'a'nın bu sahadaki faaliyetleri çok dikkat çekicidir.¹²

İttihat ve Terakki Fırkası'nın gücü, I. Dünya Savaşı yenilisiyle zayıfladı. Siyasal ve fikir hayatında eleştirilmeye başlandı. Ama Türkçülük, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan çizgide hep varlığını sürdürdü. Bu gerçeği Şükrü Hanioğlu şöyle ifade etmektedir: "Ve Türkçülük ya da milliyetçilik fikirlerinin bu dönemdeki gelişimi iki ayrı yerde olmuştur. Bunlardan birincisi Anadolu hareketi içerisinde. Gerçekten de I. TBMM'nin üyelerinin pek çoğu kendilerini Ziya Gökalp Bey'in manevi talebeleri olarak görmekteydiler. İkinci olarak, İttihatçılar yurt dışındaki faaliyetlerinde bu düşünceyi siyasal alanda işler hâle getirmeye çalışmışlar, ancak bundan olumlu sonuçlar alamamışlardı".¹³ Fakat, yinede bu bağlamdaki çalışmalar ve başarı göz ardı edilemez.

B-XX. Yüzyılda Azerbaycan'da Siyasal Hareketlenmeler

Bütün dünyada milli hareketlerin Fransız İhtilali'yle başladığı kabul edilir. Bu hareketler hem Osmanlı'da, hem de diğer Türk halkları arasında süratle milli uyanışla dönüştü ve halklar arasında büyük taraftar topladı. Kırım'da Gaspıralı İsmail, Kazan'da Şahabettin Mercani, Osmanlı'da Şemseddin Sami, Ahmet Mithat, Süleyman Paşa, Ahmet Cevdet Paşa gibi isimler bu milli uyanışta çalışmalarıyla birer öncü oldular.

Türk dünyasında başlayan bu hareketler Azerbaycan'da da kendini gösterdi. Hatta en etkili hareket merkezlerinden birisi oldu. Özellikle Ahmetzade Mirza Efendi, Fethi Ali Bey bu süreçte yaptığı çalışmalarıyla dikkat çekmekteydi. Dil, tarih, edebiyat, siyaset üzerine önemli eserler veren Fethi Ali Bey, 1860'larda İstanbul'a gelerek dönemin yöneticilerine Türk dünyasının ortaklaşa kullanabileceği bir

¹⁰ Kemal Karpat, Türk Dış Politikası Tarihi, İstanbul, 2012, s.124.

¹¹ Halil Bey, 19 Mayıs 1914'te yeni Meclis başkanlığı seçimlerinde kürsüden şöyle bir irredentist bir konuşma yapar: Bu yüce kürsüden milletime sesleniyorum. Hürriyetin ve anayasanın beşiği Selanik'i, yeşil Manastır'ı, Kosova, İşkodra, Janina'yı o güzel Rumeli'nin tamamını unutmanızı tavsiye ederim." Landau, Pantürkizm, s.73-74.

¹² Erdal Aydoğan, İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası 1908-1918), 2.bs., İstanbul, 2007, s.75.

¹³ Hanioğlu, "Türkçülük", s.1399.

alfabe teklifi yapması büyük tartışmalar başlattı. Benzer düşünceleri Melekzade Hasan Bey Zerdabi de ileri sürdü. Daha sonraki yıllarda da Zeynel Abidin Tagizade, Ali Bey Hüseyinzade, Ağaoğlu Ahmet, Ali Merdan Topçubaşı gibi önemli isimlerde büyük destek verdi.¹⁴

Türk dünyasında ortaya çıkan milli uyanış hareketlerine rağmen Çarlık Rusyası'nın emperyal politikaları ve petrolün stratejik bir değer kazanması gibi birçok sebep Avrasya bölgesi olarak adlandırılan Türk ve Müslüman coğrafyasında işgalleri hızlandırdı ve akabinde de emperyal politikaları hayata geçirmeye çalıştı. Bu duruma rağmen Azerbaycan'ın bağımsızlık fikri yaşamaya devam etti. 1875-1905 yılları milli hareketlerin ilk dönemi olarak kabul edilirse bu dönemde yukarıda bahsedilen isimlerin verdiği mücadelelerin bir neticesi milli devlet, bağımsız Azerbaycan fikrinin de bir şekliyle temelleri atılmış oldu. 1905-1917 yılları ise sosyal, siyasal bir anlayış içinde aktif ve hareketli yıllar oldu. 1905'te başlayan Rus- Japon Savaşı'nda Rusların büyük bir yenilgiye uğraması üzerine büyük prestij kaybeden Çarlık idaresi yeniden Avrasya'ya dönerek kaybettiği prestijini kazanmaya dönük politikalar yürüttü. Savaş sonrası Çarlık yönetiminin yayınladığı manifestolara dayanarak yeni isteklerde bulunuldu. Çarlık idaresinden Müslümanlara da eşit politik, kültürel, dini özgürlüklerin yanında, okullarda milli dil, tarih, halka toprak, idarede katılımcılığı vs. kapsayan bir dizi temel haklar talep edildi. Bu gibi çabalar aslında milli devlet olmak içindi. Öyleki, bir müddet sonra da Kafkasya'da yaşayan halklar için özerklik talepleri dile getirildi.¹⁵

Çarlık idaresine karşı Türk dünyasının mücadelesi sürerken I. Dünya Savaşı'nın ağır yükü altında Çarlık Rusya hızla çöktü ve ülkeyi büyük bir kargaşa kapladı. Çarlık karşıtları bu durumu fırsat bilerek ayaklandı. Şubat Devrimiyle 1917'de yönetimi ele geçirdiler. Çarlık rejiminin yıkılmasıyla ortaya çıkan bu özgürlükçü ortamdan milliyetçi Türkler de yararlanmak istedi. Hatta aralarında siyasi birliktelikler olmamasına rağmen çalışmalarını sürdürdüler.¹⁶ Bu yolda en somut adım ise Nisan 1917'de Bakû'da toplanan büyük kurultay ve 1-11 Mayıs 1917'de Moskova'da Rusya Umum Müslümanlar Kurultayı idi. Bu kurultaylarda gelecekle ilgili önemli kararlar alındı.

XX. yüzyıl dönemlerine gelindiğinde çok iyi eğitilmiş, kültürlü bir aydın kadrosu oluşmasına rağmen Azerbaycan'ın geleceğini inşa edecek işleri siyaseten yürütebilecek örgütlerinin yokluğu dikkat çekmekteydi. Bu kadroya Azerbaycanlılar «Maarifçiler» adını verdi. Bunlar kendilerince planlı hareket ediyor ve siyasallaşma stratejisi takip ediyorlardı. Bu duruma rağmen aydınlar arasında siyasal temayüllerde gittikçe netleşti. 1901'de Bakû'de ilk kez Rus Sosyal Demokrat Derneği açıldı. Bu yıllarda Azerbaycanlı liberaller Rus Kadet Partisi'nde Sosyalistler ise Rus Sosyal Demokrat Partisi bünyesinde siyaset yapmaya başladı. 1904'te Hümmet Partisi'ni kuran Azerbaycanlı sosyalistlere karşı 1905'te liberal demokratlar da «Müslüman Partisini kurdu. Yine bu tarihlerde Gence merkezli Difai teşkilatı kuruldu.¹⁷

¹⁴ Mustafa Görüryılmaz, Türk Kafkas İslam Ordusu ve Ermeniler(1918), 2.bs., Ankara, 2009, s. 20-22.

¹⁵ Müslüman Aliyrlı, "Azerbaycan'nın Devlet Bağımsızlığı Fikri: Tarihsel Açından", Türk Dünyasına Bakışlar (Prof. Dr. Mehmet Saray'a Armağan), Haz. Halil Bal, Muhammet Erat, İstanbul, 2002, s. 77-79

¹⁶ Görüryılmaz, Türk Kafkas İslam Ordusu, s.25-26

¹⁷ İbrahim Ethem Atnur, "Kafkas İttihad ve Terakki Fırkası ve Programı", Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler

Azerbaycan siyasal hayatında yer alan partilerden biri de Rusya Müslümanları III. Kurultayı'nda alınan karar doğrultusunda 1906'da kurulan Rusya Müslümanlar İttifakı Fırkası'dır. Bu oluşumları 1911'de kurulan "Müsavat Partisi" izledi. Baykara'ya göre Azerbaycan siyasi tarihinde "kendi varlığı ile mezceden, asıl millî istiklal davasını yürüten parti işte budur."¹⁸ Mirza Bala göre ise fırka; "Müslümanların birleşmesini savunmasının yanı sıra radikal İslamcı grupları reddediyor, Osmanlı Devletini Türklüğü ve bütün Müslümanları kurtarıcı bir kuvvet olarak görüyordu." 1913'te partinin başına Mehmet Emin Resulzade'nin geçmesi Müsavatı geleceğe yönelik hayli güçlü kılacaktı.¹⁹

Bolşevik İhtilali, Kafkasya ve Azerbaycan'ın geleceği adına beklenen fırsatı verdi ve Kafkas halkları 24 Kasım 1917'de Tiflis'te bir araya gelerek Maverayı Kafkas Komiserliğinin kurulduğunu bütün dünyaya ilan ettiler.²⁰ Ancak, bu oluşum uzun ömürlü olmadı. Özellikle bu durumun Osmanlı'nın bölgedeki konumunu zayıflatacağı endişesiyle Osmanlı Devleti'nin ciddi baskıları sonucu Maverayı Kafkas Cumhuriyeti üçe ayırdı. 26 Mayıs'ta Gürcistan, 28 Mayıs'ta Azerbaycan ve 30 Mayıs'ta da Ermenistan bağımsızlığını ilan etti.²¹ Böylece Azerbaycan'da ve Kafkasya'da yeni bir süreç başlamış oldu.

Bolşevik İhtilali sonrası, Kafkasya'da yaşanan gelişmeler karşısında özellikle Azerbaycan'ın bağımsızlığının ilanından itibaren Osmanlı Devleti Kafkasya'daki Türkler aracılığıyla Osmanlı yanlısı yönetimler oluşturulması için çalışmalarını hızlandırdı. Azerbaycan hükümet temsilcileri Mehmet Emin Resulzade, Dışişleri Bakanı Mehmet Hasan Hacinski'nin Osmanlı Devleti temsilcileriyle yaptıkları temaslar neticesinde Kafkas İslam Ordusu teşkil edildi²² ve zaman kaybedilmeden ordunun harekete geçmesi sağlandı. Nuri Paşa komutasında ordunun Azerbaycan topraklarında harekâta girişmesi ülkede büyük bir heyecan yarattı.²³ Aslında bu durum Osmanlı Devleti'nin daha önceki faaliyetleri dikkate alındığında beklenmedik bir durum değildi.

Kafkas İslam Ordusu'nun bu hareketi Azerbaycanlılar arasında siyasi bir canlılık getirdi. Bu durumda şüphesiz Nuri Paşa'nın çalışmaları da etkili oldu. Mesela, Azerbaycan'da etkili bir aydın olan ve Difai Cemiyeti'nin liderlerinden olan Karabey Karabeyov Gence'ye çağrıldı ve bizzat Nuri Paşa'nın istekleri doğrultusunda İttihad Fırkası'nın kuruluşunda görevlendirildi. Bu çalışmalardan beklenen Atnur'a göre "Azerbaycanlı aydınlar arasındaki birliktelik inşa edebilmektir."²⁴

Dergisi, 15(Bişkek 2006), s. 40.

¹⁸ Hüseyin Baykara, Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi, İstanbul, 1975, s.77.

¹⁹ Mehmetzade Mirza Bala, Millî Azerbaycan Hareketi, Berlin, 1938, s.64-70; Atnur, "Kafkas İttihad ve Terakki Fırkası ve Programı", s.40-41.

²⁰ Nilgün Akgül Erdaş, Millî Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler (1917-1921), Ankara, 1994, s.18.

²¹ Atnur, "Kafkas İttihad ve Terakki Fırkası ve Programı", s.41.

²² Mehmet Süleymanov, "Kafkas İslam Ordusu'nun Kuruluşu, Hazırlık ve Seferberlik Durumu", "Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu, (Edit) Mehmet Rıhtım, Mehmet Süleymanov, Bakû, 2008, s. 205-vd.

²³ Landau, Pantürkizm, s.82.

²⁴ Atnur, "Kafkas İttihad ve Terakki Fırkası ve Programı", s.42. Ayrıca bakınız, Erol Kürkçüoğlu, 1918-1920 Türkiye-

Bu gelişmeler neticesinde 1908-1918 yılları arasında Osmanlı siyasal hayatının en etkili gücü olan İttihat ve Terakki Fırkası/Cemiyeti hem isim hem de amaç birlikteliği olan Kafkas İttihad ve Terakki Fırkası'nın varlık göstermeye başlaması fevkalade önemliydi. Fırkanın Gökçay şubesinin kuruluşu ile ilgili dilekçe bu birlikteliğe önemli bir işaretidir. Söz konusu belge şöyle idi:

"1 Ağustos 1918 tarihli ve 23 numrolu mektubunuza cevaptır.

1 -Matbu programımızdan bir nüsha takdim edildi.

2-Fırkamızın müessis ve elyevm mevcut heyet-i idaresi maruzdur. Fırka şubemizin Reisi: Hacıbaba Bey Süleymanzâde, Fırka şubemizin Hazinesarı: Mirzakulu Sultanzâde, Fırka şubemizin Dahili azaları: Ağa Mirza Ağamirzazâde, Ali Baba Sadizâde, Ebulhatem Hüseyinzâde, Abdülhamid Efendi Kadızâde, Fırka şubemizin Katib-i Umumi, Şerafeddin Hacı Veyselzâde

3-Fırkamızın Muhtasar Terceme-i hali

Fırkamız Türkiye'de olduğu gibi Kafkasya'da dahi ve bilhassa Gökçay'da birçok sene bundan mukaddem mahfî surette teşkil ve te'sis edilmiş, fakat Rus hükümeti matrude-i müstebidesinin devri menhusunda en karanlık köşelerde ve en kalın perdeler altında dehşetli korku ve ihtiyat ile milletin saadeti ve vatanın selameti uğrunda (aynı meramnâme mucibince) sarf-ı iktidar etmiş ve meydana çıkacak bir zaman ve bir gün beklemekte idi.

Cenab-ı hakka hamd-ü senalar olsun ki, Nikolidi Hükümeti inhizama uğrayıp zulm ve istibdadı şems-i hürriyete mütebeddil olduğu zaman bir perde ve bir derece serzede-i zuhur olarak nihayet 30 Yanvar 1918 tarihinde Rus nigârininden perde-i ihtifayı büsbütün kenara atub açık çalışmağa ve faaliyet-i hûdapesandesini meydan-1 aleniyete koymağa ibtidar etmiştir.

Ve bilahare bugünkü saadete nail olarak mesudiyet-i tam ile yaşamakta ve bu suretle milliyet ve İslamiyetin necat ve saadeti uğrunda çalışarak bî-kaderî'î imkân millet ve vatana âriz olan maddî ve ma'nevî ezâ ve cefânın def'i ve ref'ine mukadderat etmiş ve edeceğini taahhüd eder.

4- Fırkanın gaye-i amali ise meramnâmenin aym gösterdiği olub hilafına olan cüz'î yahud küllî her bir harekete fırka mensubları ve meslekdaşları zid olub ve olmaktadır.

5- Maruzdur.

*Gökçay Şubesi
Kafkas İttihad Terakki Fırkası"²⁵*

Yukarıdaki belgeden de anlaşılacağı üzere adı geçen cemiyet/fırka, Kafkasya'da Rus zulmü altında yaşayan birçok bölgede seneler öncesinde kurularak gizlice varlığını sürdürmekteydi. Fırka şubesi 30 Ocak 1918'de faaliyetlerini alenen yapma kararı aldığı gibi bu süreçte varlık göstererek Rusya'da Müslümanlık Fırkası ve Gence'deki İttihad-ı İslam Cemiyeti ile birleşerek siyaset yapma kararı aldı. Bu durum Kafkas İttihad ve Terakki Fırkası'nın yer altından çıkarak çalışma kararlarıyla

Azerbaycan İlişkileri (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1994, s. 284-285.

²⁵ BCA, AMAK: 930.01/4.78,3; Atnur, "Kafkas İttihad ve Terakki Fırkası ve Programı", s.43.

tarihsel olarak örtüştüğü²⁶ gibi hem Osmanlı yönetimi hem de Azerbaycanlıların işbirliği ve beklentilerini de karşılamaktaydı.

Kafkas İttihad ve Terakki Fırkası'nın programı, 2006 yılında değerli bilim adamı Prof. Dr. İbrahim Ethem Atnur tarafından yayınlandı. Biz ise bu çalışmamızda fırkanın kurulma sürecinde ortaya konan fırka protokolünü okuyuculara sunacağız. Söz konusu protokol 15-28 Mart 1334(1918) tarihlidir.²⁷ Yani "Kafkas İttihad ve Terakki'nin açıktan siyaset yapma kararı aldığı tarihten aşağı yukarı iki ay sonra hazırlandığı anlaşılmaktadır. Protokol el yazısı ile hazırlanmıştır. Kağıdın ilk sayfasında fırkanın antenti bulunmakta ve semboller içinde "Büyük Türkiye ve İttihad-ı İslam Kafkas İttihad ve Terakki Fırkası Merkez-i Umûmî" yazmaktadır. Protokol metni Kafkasya'nın jeopolitik konumunu izahla başlamakta sahanın tarihsel konumu kronolojik olarak sunulmaktadır. Kronoloji milattan önce 720'den başlatılıp 1918'e kadar "Kafkas'ın sahib-i hakikisine rucuu yani Kafkasya'nın sevgili Türkiye'ye ilhakı" ifadesiyle bitirilmektedir. Sonra Kafkasya'nın hudud-ı tabiisi ve şimdiki hududu tarif edilmektedir. Bu kısımda şu ifadeler Pantürkçülük düşüncesini bakımından önem arz etmektedir:

"İşte bu memleketin 4/5 asıl Türk nesline mensub olan ve ekseriyle Türkçe konuşan ve kendilerini ruhen ve cismen Türkiye'nin bir uzv-ı gayr-i metrûki bilen Müslümanlar ile meskundur."

Protokolde Kafkasya'nın nüfus istatistikleri, ırk ve lisan, zenginlik kaynakları, ticaret, sanat, medeniyet durumları izah edildikten sonra Kafkas Müslümanlarının siyasi isteğini ise şu ifadelerle dile getirmektedir ki bu istekleri Osmanlı İttihad ve Terakki Fırkasıyla olan organik bağına ortaya koyuyor. Bu ifadelerden bazıları şunlardır:

"Bilâ-kayd-u şart bütün Kafkasya (şimal ve cenubu) anavatanımız Türkiye'ye ilhak olunmalıdır."

"Ey Türk Ordusu Gel !"

"Yürü Şarka Yürü !"

"Kahraman ordu !"

Protokol metni fırkanın uluslararası ilişkiler algısını şekillendiren Gürcü Meselesi, Ermeni Meselesi, İngiliz Meselesi, Japon Meselesi gibi konular hakkında görüşlerini izah ile devam ediyor ve son kısmında da fırkanın kurucu üyelerinin isim ve imzaları yer alıyor.

Sonuç itibarıyla Osmanlı İttihad ve Terakki Fırkası ve "Kafkas İttihad ve Terakki Fırkası arasında var olan ve/veya var olacağı düşünülen ilişkilerin bir tarih yanılığsı olmadığı kabul edilmelidir. Bu durum hem teorik, hem de pratik anlamıyla örtüşmektedir

15-28 Mart 1334

Dünyanın en iyi mahsulatıyla beşerin en sağlam ve en güzel vücudlarını yetiştiren Kafkas: aynı zamanda tabiatın en güzel latif iklimini, en azimetli dağlarını en münbit vadilerini, en zengin madenlerini, en kıymetli ormanlarını, en mühim sahillerini ve en işlek limanlarını taşımakla da dünyada bir mevki-i muhtâr kazanmaktadır.

²⁶ Atnur, "Kafkas İttihad ve Terakki Fırkası ve Programı", s.44.

²⁷ ATASE, K.3818, D.2, Dlp. 185, F.1-19.

Tabir-i diğerle Kafkas'ın her yerinde servet, her noktasında letâfet kaynamaktadır. Güzellik ve zenginlik itibariyle Kafkas ne kadar yüksek ve ne derece tecemmüllü ise vaziyet-i coğrafya ve ehemmiyet-i siyasiyece de o kadar mühim ve o derece âlîdir.

Mübalağasız iddia olunabilir ki;

“Kafkas, Avrupa ile Asya arasında bir altın köprüdür.” Çünkü Avrupa'yı Asya'ya bağlayan en kısa deniz ve karayolları bu altın köprüden geçer. Henüz İran ve Afganistan demiryolları malik olmadığı halde yine Kafkas; en büyük Asya ticaretinin cevlangâhidir. İran ve Afganistan Hindistan'a demiryolları çekildiği vakit şübhesiz Kafkas Avrupa ile Asya ticaretine ve Asya'nın mukadderat-ı siyasiyesine hakim olacaktır.

Evet;

Kafkas'a hakim olan millet iyi bilmelidir ki Asya'ya da hakim olacaktır. Kafkas'da 1 milyon süngü parladığı vakit onların hakimiyet-sâhirânesi bütün İran'a, bütün Türkistan'a ve bütün Afganistan'a sirayet idecek ve belki de Çin'e, Hindistan'a tesir yapacaktır. Kafkas, tarihi kaydı da Avrupa ile Asya'nın en mühim mahall-i mülâkisi ve galib orduların en kıymetli geçidiyle en kanlı meydân-ı mübârezesi idi.

Kabl'el İslâm bile kahraman ecdadımızın defaatle Kafkas'a girdikleri ve Kafkas için kanlı muharebeler yaptıkları muhakkaktır. Eskiden Kafkas dağlarının yegane geçid noktası olan bugünkü “Derbend”i her milletten evvel bizim ecdadımız tanımış ve onu “Demirkapı” tesmiye (TESHİYE ?) eylemiş idi. Hicretin 32. senesinde Habib İbn-i Müslim (Mesleme) Kumandasındaki İslam ordusu Kafkas'a girmek için Ermenistan'ı ve Gürcistan'ı çiğnerken Süleyman İbn-i Rabia ordusu da Azerbaycan'dan atlayarak Derbent'i geçmiş ve Türklerin Demirkapısı bab'ül hadid diye tercüme edilmiştir. Timurlengin kahraman orduları defaatle bu geçidden geçerek şerefler topladığı gibi İran ve Rus orduları da geçidden geçmek suretiyle şeref ve saadet aramıştır. Tarihin hadisat-ı mühimmesinde teyid ettiği şu vak'a Kafkas'ın ehemmiyet-i kadimesini isbat itmektedir.

Kabl'el mîlâd;

- 720- Saadet arayan esir Yahudilerin Kafkas'a hicretleri
- 633- Sekiflerin(İskitler) Kafkas'dan Asya-yı suğraya geçmeleri
- 634- Mark Antonyan'ın Ermenistan'ı istilası

Bad'el mîlâd;

- 150-Gotte'ların Almanları Kafkas'dan kovması ve Garb-i Kafkas istilası
- 433-450-İranîlerin Şimal-i Kafkas seferi ve Houmlara hücumu
- 513- Houmların Ermenistan'a girmesi (Hun)
- 558-Avarların Kafkas dağlarını geçmesi
- 640-Arabların Ermenistan'a 2. hücumu ve Habib İbn-i Müslim'in Gürcistan'a girmesi
- 643-Arabların Azerbaycan'ı alması ve Süleyman İbn-i Rabia'nın Derbend'i geçmesi
- 683-Mavera-yı Hazar'da Hazar Türklerinin Ermenistan'a hücumu
- 643-Rusların Bahr-i Hazar tarikiyle Cenub-ı Kafkas'a hücumu
- 880-Rusların Cenub-ı Hazar sahiline hücumu

- 1068-Selçuk Türklerinin Tiflis'i feth itmesi
1184-1212-Tamara'nın Ermenilere, Türklere ve İranilere galebesi ve Kafkas'a Hristiyanlığın sokulması
1387-Timürlengin Gürcistan'ı ve Dağıstan'ı istilası
1403-Timürlengin Gürcistan'a son hücumu
1475-Türklerin Trabzon'u alması
1796-Rusların Dağıstan'a ve Gürcistan'a girmesi
1835-Şeyh Malik'in zuhuru
1854-Şeyh Malik'in Türkiye ile tesis-i irtibatı
1859-Şeyh Malik in esareti
1864-Kafkas'ın tamamen Rusya'ya ilhaki
1877-78- Dağıstan'ın Türkiye'ye yardım için isyanı
Kafkas bu kanlı şansını it'imam itmek ve saadet-i hakikiyeyi bulmak için kendi tarihine bir vak'a daha kaydedmiştir.
1918-Kafkas'ın sahib-i hakikisine rücuu yani katılması Kafkas'ın sevgili Türkiye'ye ilhaki

Kafkas'ın Hudud-ı Tabiisi

Kafkas'ın müdafaası ve vaziyet-i coğrafiyesi hakkında tedkik olunursa Kafkas için hudud-ı tabii: "Don ve Volga" nehirleri olduğu anlaşılır. Sokullu Mehmet Paşa'nın bir kanal ile birleştirmek istediği bu iki nehir cidden Kafkasya için en tabii ve en mükemmel bir hudud olur.

Her ne kadar hadisat-ı zaman Rusluğu bu nehirlerin cenubuna sarkıtması ve şimal Tatarlarıyla Kafkas kardaşlarını birbirinden ayırmış ise de birkaç senelik himmetle yine Rusları şimale atmak (*) ve Tatar kardaşlarımızı cenuba çekerek yerlerine yerleştirmek ve bu suretle lâyetmüt bir muazzam Kafkasya meydana getirmek münhal değildir.

Binaenaleyh Kafkas'ı kurtarıırken müstakil bir proje almak üzere bu hudud-ı tabiiye varmak için lazım olan siyasi nüfuzu temin etmek pek münasib olur. İtikadımızca Kafkas kurtulurken, Astarhan ve Kazan kardaşlarıyla münasebat-ı siyasimiz temin olmağla ve onların himayesi için bir mıntikaen nüfuz hazırlanmalıdır.

Kafkas'ın Şimdiki Hududu

Kafkas; şimdi şimalden Rusların Astarhan ve Don-Kazak vilayetleriyle hem hududdur. Kafkas'ın şimal hududu garbdan Azak Denizi'ndeki "Pey"(Pia) limanından başlayarak(*) zaten bugüne bile Kafkas Türkleri Terek ve Astarhan cihetinden şimaldeki Tatar kardeşleriyle hal temasda bulunmaktadır.

"Pey" Nehri'nin "Koğupey" ayağını takiben şarka "Siredeniye Gurluk" Nehri'ne bununla "Maniç" Gölü'ne varır. Ondan sonra "Maniç" Gölü'nden şark-ı cenubuya dönerek "Gaydun=Kuma" Nehri'nin mansıbında Bahr-i Hazar'da kifayet bulur.

Bu hududdan İran ve Türkiye hududlarına kadar imtidâd iden ve "415234" mer'i verst ve sağında olan Kafkasya coğrafya ve siyasetçe olduğu gibi Ruslar nezaretinden yekpare bir memleketdir. İşte bu memleketin 4/5'i (*) asıl Türk nesline mensub olan ve ekseriyle Türkçe konuşan ve kendilerini ruhen ve cismen Türkiye'nin bir uzv-i gayr-i metrûku bilen Müslümanlar ile meskundur.

Cenub-i ve Şimal-i Kafkas tabirleri hiçbir emsali ve siyasi ehemmiyeti haiz değildir. Bu keyfiyet büyük Kafkas silsilesi yüzünden Rusların icad iddiği bir idari meseledir. Nitekim Kafkas dağlarına nisbetle şimale merbut olması lazım gelen Dağıstan Vilayeti Ruslar cenubundan idare iddikleri gibi cenuba tabi olması lazım gelen Çörnayamorya=Karadeniz vilayeti de şimale bağlamışlar idi.

Halbuki Cenub-ı Kafkas'da sakin olan Gürcüler ve Ermeniler çok görünerek kendilerine bir siyasi mevcudiyet virmek için ahiren Cenub-i Kafkas'ı siyaseten ayırmağa çalışmışlar ve balşa ve beyleri kovarak bir muhtelit Cenub-i Kafkas Hükümeti teşkil işlemişlerdir.

Bu manevra ile Gürcüler ve Ermeniler süratle Ruslardan ayırdıkları gibi (Çünkü Cenub-i Kafkas'da Rus milleti yok gibidir) şimalde büyük Müslüman kitlesini de atarak cenubda kısmı zayıf bir Müslüman milleti ile kalmak istemiş ve bu sayede seslerini yükselterek Cenub-i Kafkas'da kendilerine bir devlet kurmağa çalışmışlardır.

Maalesef fırkamızın siyasi muhtirasında izah olunduğu üzere sosyal imkânlarına kapılarak kaç Müslüman Fırkası bu manevrayı idrak itmemiş ve Cenub-i Kafkas namına zelilane suretde Gürcü ve Ermeni oyuncağı olmuştur.

Eğer bu fırkalar geçen nisanda Bakü'de toplanan umum İslam kurultayındaki birliği sağlasa idiler şübhesiz bugün ilhak arzusuyla galeyana gelmiş olan milletin huzurunda bu kadar hacil olmaz ve (*) Terek, Dağıstan, Bakü, Gence, Erivan, Kars, Batum ve Karadeniz vilayetleri Kuban Vilayeti'nin kısm-ı cenubisi Tiflis Vilayeti'nin kısm-ı şarkisi, Sohun Sancağı, Ahışa ve Ahılkelek kazaları Müslüman ekseriyet-i azimesinin sillesi bile olmayan Gürcü, Ermeni haydudlarının oyunlarına karşı bu derece mefluc kalmaz idi.

Bilakis bu fırkalar; Rusya'yı, Dağıstan, sosyal ve adem-i merkeziyet felsefesini terk ile milli bir gaye takib ederek ve hiddet-i milliyeyi temsil ide idiler. Şübhesiz şimdye kadar altı milyonluk Müslüman ekseriyetinin mevcudiyesi dünyaya anlatırlar ve Kafkas namına oynamak isteyen bir avuç düşmanın sedasını boğarlar idi.

Binaenaleyh bizimle beraber bu münâzaa-i elîmeyi nefretle temaşa iden ruh-i millet her vakit bu fırkaların yanlış hareketını telin itmiş ve bilhassa Tiflis hükümetine iştirak iderek düşmanlarla beraber kendi devletimize murahaslar göndermelerini "afv olunmaz bir cenâbet ve silinmez bir leke telakki eylemiştir. Merbut cedvel; Rus istatistiklerine göre Kafkas vilayetlerinde sakin olan milletlerin nisbetlerini gösterir. Bu cedvelde her ne kadar "4.062.405" Müslümana karşı bu kadar bir Rus mevcudiyeti ile bir milyon 800 bin Ermeni ve bir buçuk milyon Gürcü gösterilmekte ise de Müslümanların tahrir-i nüfus karşı gösterdikleri ve vahşetle Rusların Müslümanları zayıf göstermek için yaptıkları manevralar düşünüldür ise bu istatistikdeki nisbetlerin nisbetsizliği tezahür ider.

Keza Ermeni ve Gürcü nüfuslarında görünen Tatar yakınlıkta bu milletlerin temin-i beka ve hukuk için yapmış oldukları manevralardan çıkmıştır.

Vilâyetler	Mesâha-i Sathıye	Müslüman	Ermeni	Rus	Gürcü	Yahudi	Sair Hristiyan	Her murabbasına isabet idenler
Bakü Vilâyeti	34276	940248	117729	177234	3372	17562		26.3
Dagıstan Vilâyeti	26105	653384	4278	46123	-	-		27.3
Gence Vilâyeti	38922	797880	418397	46777	743	-		32.9
Zamatal Sancağı	3502	75136	2530	326	4664	-		22.4
Eriyan Vilâyeti	23194	410149	669871	16103	374	-		48.3
Tiflis Vilâyeti	45904	178241	411747	152809	580957	-		41
Kars Vilâyeti	16466	153406	118217	18998	131	-		31.9
Batum Vilâyeti	6129	86320	15182	8545	8598	-		20
Kütayis Vilâyeti	18535	762	4605	15885	992931	-		55.8
Sohum Sancağı	5791	3755	20693	25475	49428	-	102664	36.2
Karadeniz Sahil Vilâyeti	5865	5684	18059	119921	60760	-	21353	-
Şimal-i Kafkas								
Terek Vilâyeti	63655	586655	30430	593941	3855	-	36300	21
Kuban Vilâyeti	83284	141006	24571	2819031	957	-	-	-
Stavropol Vilâyeti	43603	48314	5340	628600	50	-	-	-
Toplam:	415234	4092405	1854993	4661741	1652144	17562	200000	-

Bütün Kafkas'da: 12.948.586 nüfus.

Elhasıl Kafkası bilen münsif insanların iddialarına ise bütün Kafkas'da asgari 6.000.000 Müslüman, 1.000.000 Gürcü, 800.000 Ermeni ve 4.000.000 Rus vardır.

Cedvelin mütalaasından anlaşılacağı üzere Rusların kısm-ı küllisi Kuban ve Stavropol vilayetlerindedir. Bilhassa Stavropol Vilâyeti ile Kuban Vilâyeti'nin (...) kısmı çıkarılırsa kalan tekmil Kafkasın hakim-i müstakili Müslüman unsuru olmak lazım gelir. Her ne kadar Terek Vilayeti'nde yarım milyon kadar Rus var ise de bunların büyük kısmı Müslüman kitlesiyle Astrahan Müslümanları arasında sıkışmış zayıf bir kısımdan ibarettir. Elbette Kafkas'ın hülasasını müteakib bu zayıf kısmın çekileceği ve bütün Terek Vilayeti'nin temizleneceği şübhesizdir. İşte bu surette Terek Vilayeti tamamen elimize geçer ve temizlenirse şimal-i Tatar kardaşlarımızla irtibatımız temin idilmiş olur.

Stavropol Vilayetiyle Kuban Vilayeti'nin kısm-ı şimalindeki Rus mevcudiyetine gelince (çünkü kısm-ı cenubisinde Çerkesler vardır) 3 milyon mütecaviz olan bu Rus mevcudiyeti Kafkas dahilinde büyük çibandır. Kafkas kurtarılırken Stavropol Vilayetiyle Kuban Vilayeti'nin (...) kısmından el çekilmek suretiyle bu çibanı kesüb ancak mümkün olmakla beraber taliin büyük yardımından istifade ederek bütün Kafkası almak ve sonra Rusların yapmış olduğu gibi bizde tedricen Kazakları kovarak yerlerine şimalden getireceğimiz Tatar kardaşlarımızı yerleştirmek mümkündür.

Bu cihet bittabii siyasetin tarz-ı cereyanına ve Türkiye'nin taze kuvvetler yaratmak için Kafkas'da göstereceği ciddiyet ve tealiyetine (?) bağlıdır.

Kafkas'ta Kavmiyet ve Lisan

Ruslar Kafkas'da 65 kavmiyet ve 65 lisan saymakta idi. Filhakika tarih, sima, adet ve ruh tetkik olunmaksızın Kafkas akvamına sade bir göz gezdirilse Kafkas'da garib bir kavmiyet koleksiyonu görülür.

Bu kavmiyet ve lisan farkları, sırf yüksek dağlar ve derin vadiler asırlarca ayırdığı kabilelerde kendi kendine meydana gelmiş arzî şeylerdir.

Bilakis Kafkas Müslümanları hakkıyla tedkik olunursa Cenub-i Kafkas'da umumiyetle temiz bir Türk kanıyla necib bir Türk siması görünür.

Zaten şimal-i Tatarlar ile cenub-i Türkler arasında bilhassa din-i İslamın en parlak surette tenvir itdiği bu yüksek vicdanlar tabiatıyla en samimi Türk kardaşlığı ve belki en temiz Türk kanını teşmil itmektedir.

Bugün elhak aşkıyla galeyana gelmiş olan Kafkas Müslümanları içinde en çok harekete gelen ve bu maksad için en ziyade salaha sarılan kısım Dağıstan ve şimal-i Kafkas kardaşlarıdır.

Kafkas'da Servet-i Tabiisi

Yukarıda arz olunduğu üzere Kafkas'ın her yerinde servet kaynamaktadır. Merbut cedvel; işlenmekte olan Kafkas madenleri hakkında mücmel bir fikir virebilir.

Cedvelde görüldüğü üzere bütün Kafkas'da bir senede çıkarılan 538, 890, 261 put petrol madeninden Rus hazinesi yalnız vergi namına 60.000.000 lira almakda idi.

Kafkas'da daha işlenmemiş çok maden vardır. Batum Vilayeti'nde milyonlarla varidat temin itmekte olan kıymetli ormanlar ile Kafkas'ın sair yerlerindeki zengin meşelerde şayan-ı tezkârdır.

Kafkas'da Ticaret ve Sanat

Bilhassa Kafkas Müslümanlarının ticaret hususundaki istidâdlarıyla iktisâb-ı servet yolundaki meyi ve riayetleri Türkiye'yi ihya edecek ve ticaret alemine sokacak derecededir.

Türkiye asırlardan beri kanlı bir hayat geçirmiş ve haris Avrupa'nın iktisad-ı harbiyeleriyle (?) ezilerek ticaret ve sanat (...) mahrum kalmıştır.

Hükümet himayesinden hariç olarak yaşamağa mecbur olan Kafkas Müslümanları ise milel-i muhtelifenin sanat ve ticaret cereyanları arasında saadet aramağa mecbur kalmış ve bizzarur tüccar ve sanatkar olmuştur.

Denilebilir ki Kafkas Müslümanları mücadele-i ceniyeye alışmış ve zengin ve faal insanlardır.

Binaenaleyh Kafkas Müslümanları anavatanımızla tanıştıkları gün Türkiye'nin ticaret noksanının ikmal edecek ve Türkiye'deki kardaşlarımızı kolaylıkla ticaret ve sanat mücadelesine alıştıracaktır.

Kafkas'da Umrân

Kafkas, Avrupa-yı Rusya'nın medeni kısmı kadar olmasa bile suret-i umumiyede nihâye (?) bir ümrana malikdir. Şömendöferler az ise de yollar mebzul ve iyidir. Şehirler umumiyetle Avrupa'yı andıracak kadar güzel ve muhteşemdir. Elhasıl Kafkas Türkiye'nin Avrupa ziyanlarını telafi edecek servetlere ve eski Türkiye'nin satvetini ihya edecek servetlere ve eski Türkiye'nin satvetini ihya edecek kuvvetlere malikdir.

Daha doğrusu Kafkas Rumeli gibi Türkiye'yi yemiyecek ve bilakis onu yükseltecek ve kuvvetlendirecektir.

Kafkas'da İşlenmiş Madenler					
Maden	Sene	Bakû	Grozni	MAYKUP	Cem'en bir senede çıkarılan
Petrol	1915	442.912.736	88.111.144	7.866.381	538.890.261(Put)
Bakır	1914	Gence, Tiflis ve Batum Vilâyetinde			512.049(Put)
Manganez	1914	Kütayis Vilâyeti'nin Şurupan (?)			24.708.610(Put)
Taşkömürü	1891	Kaban ve Kütayis Vilâyetlerinde			489.610(Put)
Simli Kurşun	1891	Terek Vilâyeti'nde			298.020(Put)
İşbu maden tahlil olunmuş ve bundan (28 Put), (23Funt) gümüş ile 9306 (Put) kurşun alınmıştır.					
Kabalit	1891	Gence Vilâyeti'nde			604(Put)
Asfalt	1891	Tiflis ve Terek Vilâyetinde			22.000(Put)
Zift	1891	Tiflis ve Terek Vilâyetinde			30.000(Put)
Glauber Tuzu	1891	Tiflis Vilâyeti'nde			60.000(Put)
Kükürt	1891	Dağistan Vilâyeti'nde			20.000(Put)

Kafkas Müslüman'ının metâlib-i siyasisi şunlardır:

Bilâ-kayd-ü şart bütün Kafkasya (Şimal ve cenubu) anavatanımız olan Türkiye'ye ilhak olunmalıdır.

1-Rusya'nın bugünkü vaziyeti ile Rusya'ya hakim olan demokratik felsefe-i(?) siyasisiyle maksadımıza pek müsaiddir. Bugün Rusya'yı idare etmekte olan Bolşevik hükümetinin Reisi resmen her milletin kendi kendine göre hukuk-ı siyasiye ve içtimaiyesini tasdik itdiği arzu itdiği takdirde başka bir devlete ilhakını da tecviz itmiştir. İki ay evvel Lenin neşrettiği bir siyasi mektubla Müslümanlara milliyet ve hürriyetin mana-yı hakikisini ifham itmiş ve halas olunmak için mücadele itmelerini tavsiye itmiştir.

İşte Kafkasın ekseriyet-i azimiyesini teşkil iden altı milyon Müslüman bilâ-kayd-ü şart Türkiye'yi çağırma ve bütün Kafkas'ın anavatanımıza ilhakını talep itmektedir.

Bundan başka galib sandalyesinde oturan Türkiye; tarih, kuvvet ve siyasinin kendisine bahş itdiği haklara istinaden derhal Kafkası almalı ve kendisini çağıran kardaşlarını kurtarmalıdır.

Rumeli-i şahanede 2 milyon vahşi Hristiyanın hâlası için zalim Avrupa, 5 milyon medeni İslamın hukukunu feda itmiş idi. Acaba şimdi galib Türkiye; 6 milyon medeni ve zengin kardaşını kurtarmak için 3-4 milyon vahşi Rus'u kovmak ve birkaç bin şakî yamyın Ermeniye tedib etmek hakkına malik değil mi?

2- Dört seneden beri Türkiye'nin kahraman orduları müteaddî (?) Avrupa, Asya, Afrika cebhelerinde hesabsız kanlar akıtmıştır. O kanların suladığı güller Kafkas bağçelerinde açıldı. Onları toplamak için kahraman alaylarımız derhal Kafkasa sevk olunmalıdır.

Ey Türk ordusu Gel!!

Gel! Cengiz ve Timurlengin izleri buradadır. Yüzbinlerle gençlerimiz sana ilhak etmek ve seninle beraber ecdad yurduna doğru yürümek için sana muntazırdır.

Yürü! Şarka Yürü!

İyi bilki sen yürüdükçe kızlarımız, Kafkas defnelerinden başına çelenkler takacak ve milletimiz Kafkas bağçelerinden ayağına güller serecektir.

Kahraman Ordu! Önünde birkaç diken kaldı. Onları çiğne ondan sonra karşında cennetden ve kardaşından başka bir şeyi görmeyeceksin. Emin ol ki; (...) için oğlunu kurban vermeye hazırlamış babalar ve şerefi için yavrularının kanını helal itmiş analar pek çokdur.

3-Gürcü Meselesi

Gürcü Meselesi Kafkas'da bir mühim mesele olmakla beraber uzaktan işidildiği kadar da derhal baş eğilecek bir mesele değildir.

Evet Gürcüler Kafkas'ın pek eski bir kavmidir. Bunlar devr-i inkırazlarında milli ve içtimai ahlakdan mahrum olduğu için Rus istilasını memnuniyetle karşılamış ve çok zaman sükunetle zalime baş eğmişti.Yalnız Rus-Japon seferindeki Kafkas inkılabı esnasında her millet bunlarda harekete gelmiş ve mezâhir-i milliye için milli terbiyeye başlamışdır.

Gürcüler tarihen komşularına büyük zararlar virdikleri gibi büyük Türkiye

dahilinde nâmûskârâne yaşayabilecek bir ahlaka da mâlikdir. Bundan başka Gürcü milletinin hariçde istinad idebileceği bir kuvveti olmadığı gibi arayabileceği başka hem cinsi de yoktur.

Binaenaleyh dünyada kifayet birbuçuk milyonu tecavüz itmeyen bir milleti mesud idebilecek bir mıntika kendilerine virildikten sonra kanaatle sükun bulmaları ve bizimle beraber kesb-i saadet itmek için büyük Türkiye dahilinde nâmûskârâne çalışmaları lazım gelir.

Gürcülere Tiflis Vilayeti'nin garbî kısmı ve Sohum Sancağı bizde kalmak şartıyla...Kütayis Vilayeti virilebilir.

4-Sohum Sancağı'nda ekseriyet Müslümanlarındır. İlerüde Şimal-i Kafkas'da hakkıyla yerleşebilecek Gürcülerin Rus Kazaklarıyla birleşmelerine meydan virmemek için Sohum Sancağıyla Çörnayamorya=Karadeniz Vilayeti'nin bilâ-kayd-ü şart Türkiye'ye ilhaki mecburi ve zaruridir.

5-Bugün Tiflis Vilayeti'nde Gürcüler kendileri için büyük haklar görmekte ise de müstakbel Türkiye'nin selameti ve Kafkas'daki hakimiyetimizin tesisi için mutlaka Tiflis şehrinin elimizde kalması icab ider. Bilhassa şimali kardaşlarımızı en kısa mesafe ile cenuba ve Anadolu'ya bağlanan yegane sekvülceys hattı yani "askeri Gürcü yolu" ancak Tiflis'in elimizde kalmasıyla elde edilebilir.

Binaenaleyh Tiflis şehri ve askeri Gürcü yolu bizde kalmak şartıyla Tiflis Vilayeti'nin garbî kısmı Gürcülere verilebilir. Zaten Tiflis'in şark kısmı büyük Müslüman kitlesi içinde kaldığı gibi bu kısımda büyük Müslüman mevcudiyeti vardır.

6-Tiflis Vilayeti'nin Ahılkelek ve Ahışa sancakları da İslam ekseriyetine malik olduğundan bizde kalmalıdır.

7-Tiflis'in defaeten Gürcülerden alınması büyük bir hareket-i milliyeye sebep olabilir. Binaenaleyh bidayetde Gürcü Meselesine *ümidli ve muallak bir şekil virilmeli ve ordunun laakall Gence'ye gitmesine kadar katiyet verilmelidir. Ordu-yı Hümayun Gence'ye geldikten sonra bittabi Dağistan ve Şarkî Kafkas'dan fırlayacak müdhiş kuvvetler Gürcüleri sükûnete davet edecek ve kendilerine virilecek nimete razı olmağa mecbur idecektir.*

8- Ermeni Meselesi

Şurasını samimi vicdandan söyleyelim ki; Ordu-yı Hümayun Gence'ye vardığı gün Ermeni Meselesi tarih-i beşerde son şeklini almalı ve Ermenilik ebediyetle harita-i alemde silinmelidir. Bu millet Asya'nın Yahudisi ve beşeriyetin en namussuz ve en vicdansız çibanıdır. Türkiye'de Ermenistan'dan eser bulunmadığı gibi Kafkas'da hakiki bir Ermenistan yoktur. Çünkü Ermeniler bir iki küçük şehir müstesna olmak üzere kendilerine tahsis etmek istedikleri muhitde % 30 ekseriyetini bile haiz değildir.

Maazallah Ermeniler Türkiye'nin en müsta'bid bir raiyye (?) olarak kalsa bile bir gün rahat durmayacak ve daima Müslümanla düşmanî ve vatanın ciğerlerine sokmağa çalışacaktır.

Türkiye ve Müttetikleri iyi bilmelidir ki, bundan sonra Ermeniler bulunacakları yerde İngilizler de bulunacak ve daima oradan akla gelmeyen belalar fıskıracaktır. Ermeniler Türkiye'de olduğu gibi Kafkas'da da yaptıkları vahşetler ve cinayetler en hissiz insanları bile ağlatacak derecededir. Ermenilerin cinayetlerini anladıktan

sonra Ermenilerin mahvını isteyecek bir vicdan mutasavver değildir.

Gence ve Bakü gibi kuvvetli Müslüman vilayetlerinde bile birkaç bin Ermeni'nin her türlü milli teşebbüslerimizi boğmak ve bizi düşmanlara kırdırmak için yaptıkları manevralar ve irtikab itdikleri (...) *Türkleri ürpertecek derecede müdhiştir.*

9-İngiliz Meselesi

Rusya'nın inkırazı üzerine Ermeniler, son bir tali tecdiyesi yaparak İngilizler ile ittifak itdiler. İngilizler ise Türkiye'nin Kafkas'a hakimiyetini müteakib en kısa yoldan Türkistan ve Afganistan'a nüfuz idebileceğini (Türkistan şömendöferleri ile iki yerden Afganistan hududuna temdid olunmuşdur) ve birkaç ay sonra Almanya ile beraber Hindistan'ı tehdit ıleyeceğine düşünerek büyük bir hicab ile İran'a salt Kafkasya'ya nüfuza başladılar.

Eğer Türkiye yalnız Kars'ı ve Batum vilayetlerini almakla kanaat ider ve bütün Kafkas'ı kurtarmaz ise o vakit az zamanda İngiltere büyük fedakarlık ve ciddi teşkilat ile Ermeni ve Gürcü milletlerinden Türkiye karşısında bir ateş duvarı yapacak ve Kafkas Müslümanlarını Türkiye'den ayırmakla beraber İran-ı da yutarak ebediyetle hilafeti bir demir çemberine sokacaktır. Tiflis'deki Ermeni-Gürcü Hükümeti, ahiren İngilizlerden iki yüz milyonluk bir istikraz yaptı. İstihbaratımıza göre aynı hükümet İngiliz parasıyla Kuban Vilayeti'ndeki Kazaklardan 70 bin kişilik bir kuvvet toplamak için teşebbüsatda bulunmaktadır. Binaenaleyh eğer süratle Türkiye Kafkas'a geçmez ve buradaki kardaş ve para hazinelerinden istifade iderek büyük kuvvetler teşkil eylemez ise birkaç ay sonra aramızda bizi mahv idecek ve Türkiye'yi felce uğratacak kuvvetler doğacaktır.

10-Japon Meselesi

Türkiye ve müttefikleri bir Japon tehlikesi karşısında bulduklarını düşünmelidir. Japonya'nın Sibiryayı istilası için çok zamana ihtiyaç yoktur. Adeta şömendöfer seyahati yapargibi birkaç ay sonra Türkistan'da Ural dağları arkasında mühim Japon kuvvetlerinin görünmesi müsta'bid değildir. Eğer Türkiye'nin Kafkas'da yerleşmesinden evvel Japonlar Bahr-i Hazar sahiline gelirse Kafkasla beraber Türkiye'nin de tehlikeye düşdüğüne hüküm itmek lazım gelir.

Rusya'nın bugünkü hali birkaç günde İngilizleri Hindistan'dan Tiflis'e getirebildikten sonra Japonların daha kolay ve daha çabuk girebileceğine inanmalıyız, İngilizler birkaç otomobil ile asla kendilerini sevmeyen İran ve Kafkas muhitlerinden geçerek gelebiliyorlar. Elbette şekavet anarşiden bıkmış olan Rus milleti daha büyük teslimiyet ve sükunetle Japonları karşılayacaktır. Japonların Sibiryayı istila için çok vakit sarf ideceklerini zan itmemeliyiz. Anın için bize gelmekte olan tehlikeye karşı ehemmiyet ve acele ile hazırlanmamız icab ider.

Gerek Türkiye ve gerek müttefiklerinin Asya'da en büyük nokta-i istanadı Kafkas'dır. Türkiye Kafkas'da yerleşince bir milyon medeni, müstabi (?) ve sağlam süngü alacaktır.

Bütün Türkiye ve müttefiklerini kurşunlayan her türlü tehlikeyi bertaraf itdikten sonra taarruza geçebilecek ve müttefikler için uzak görünen müttefikleri bile temin idecektir. Binaenaleyh müttefikler sair cebhelerde Türkiye'ye yardım itmeli velhasılı Türk ordularının süratle Kafkas'a geçmesini teşkil eylemelidir.

11-“Türkiye Ordusu Gence Vilayeti’ne ayak bastığı gün arzumuz veçhile Kafkas Meselesi hal olunacaktır.” Çünkü o gün Gence, Bakü, Dağıstan ve Terek vilayetlerinde harekete hazırlanmış olan yarım milyon kardaşın düşman başına bir tufan bela gibi akacak ve Kafkas kanıyla Kafkas Meselesini hal idecektir.

Türkiye, Kafkas Meselesini hal itmek için muntazam planlar ve uzun hazırlıklar yapmamalıdır. Olan kuvvetini biraz ilerleterek cebheden birkaç gün Gürcü ve Ermenileri işgal itmeli ve bir iki faal fırka ile Erivan’ın şarkından Karabağ ve Gence’ye doğru yürümelidir. Asıl işte hal idecek olan bu kuvvet beraberinde külliyyetli silah ile büyük cebhane kolları ve fazla zabıt getirmelidir.

Türkiye emin olmalıdır ki bu çevirme kolunu Gence Vilayeti’ne girdiği gün Kafkas’ın her noktasında Türk bayrağı çekilecek ve bir hafta zarfında muzır düşman mahv olacak ve Kars, Tiflis de arkadan feth olunacaktır. Binaenaleyh Türkiye sergüzeşt ve şarlatan milletlerin yaygarasına bakmayarak hemen müzakeratı kesmeli ve arz itdiğimiz gibi son harbini vermek üzere Gence’ye yürümelidir.

12-Para, iaşe ve levazım-ı askeriye yi Kafkas maa-ziyâdetin temin idebilir. Yalnız Ermenilerden alınacak tekalif-i harbiye Kafkas’da teşekkül idecek olan büyük orduyu bir sene besleyecek ve belki Türkiye’deki ordulara da yardım idecektir.

Bu mesele pek nazıktır. Elbette Kafkas İttihat ve Terakkisi bütün mevcudiyetiyle hizmete hazır olacak ve Türkiye’den gelecek resmi ve mesul memurlar ile bu gibi vezaifin kanuni ve şerefli suretde ifasına çalışacaktır.

Eğer Türkiye siyaseten sulh müzakeratı tahdide mecbur ise ya maksada vasıl oluncaya kadar hududunu gayr-i (...) itmeli veyahud bütün Kafkas’da büyük haller talep iderek düşmanları işgal itmelidir. Aynı zamanda Türkiye orduları ilerlemekten bir saat gaib itmemeli ve izanı süratle büyük Müslüman kitlesine (Gence Vilayeti’ne) yetişmeğe çalışmalıdır. Türkiye’nin bu taarruza düşmanların itirazına hakları olmamalıdır. Çünkü Gürcüler ve Ermeniler sulh müzakeratına giriştikleri halde izamı (...) hazırlıklara ve harbe devam itmekdedir.

14-Maazallah şimdilik bütün Kafkas’ın ilhaki mümkün olmadığı takdirde mutlaka Batum, Kars, Erivan, Gence, Bakü, Dağıstan ve Terek vilayetleriyle Şarkî Tiflis’in bilâ-kayd-u şart İslam memleketi olduğu unutulmamalı ve bunlardan bir zerrenin bile düşmana geçmesine müsaade olunmamalıdır.

15-Butum, Kafkas’ın can evi itlak olunabilir. Çünkü Kafkas siyaseten haiz olduğu ehemmiyeti ticaret aleminde de haizdir. Denilebilir ki Kafkas, Asya’nın en mühim ticaret meydanıdır.

İşte Batum ve Bakü Kafkas ticaretinin yegane medhal ve mahrecidir. Bu iki kapıdan herhangi elden çıktığı gün Kafkas ticareti elden çıkar dimektir. Binaenaleyh Türkiye, kuvvetli bir Asya devleti olarak yaşamak için ne derece Şarkî Kafkas ve Bakü’ye müftedir ise bu devleti beslemek ve yükseltmek için de Batum’u elde tutmak ve hiçbir veçhile başkasına kapdırmamaya muhtaçtır.

16-Ahiren Tiflis Hükümeti namına Gürcü ve Ermenilerin koltuğu altında Trabzon’a giden Müslüman murahasları milletin ruhuyla hiçbir alakaya malik değildir. Bunlar, öteden beri düşüncesiz ve muhakemesiz taşkınlıklar yapmakda arzusu hilafında işler görmektedir. Bu bedbaht millet bunların kendisini kurtaracağı zan iderek hōd-serâne işlerini sükut ile karşılamaktadır.

Ahiren düşmanlarımızla beraber bir düşman gibi kendi devletimize gitmek icâbetini irtikab itmeleri üzerine millet galeyana gelmiş ve her taraftan bu harekete karşı sadâsını yükseltmiştir. Herhalde düşmanlarla beraber Türkiye'ye gidecek veya Müslümanlar namına muhtariyet isteyerek düşmanları kuvvetlendirecek idraksizleri huzurunuzda kabul buyurmanızı rica eyleriz.

Reis
Müfettiş

Katib-i Umumi

Hazinedar

Sadık Hüseyin
Cihangir Gaibzade

Müfettiş

Ruşenî Bekirzade

Aza

Dr.Mehmed Gaib

Aza

Rüstem Han

Aza

Aza

(Mühür ve İmzalar)